

HUDEBNÍ KNIHOVNY – SPRÁVCI SPECIÁLNÍCH FONDŮ

Zuzana Petrášková, Hudební oddělení Národní knihovny ČR

Hana Borková, Hudební oddělení Národní knihovny ČR

Klára Havlíčková, Knihovna Hudební fakulty AMU v Praze

Hudba, jako velmi speciální druh umění, byla již v dávné historii nedílnou součástí vzdělání. Dochované hudební dokumenty, o které se hudebně-dokumentační pracoviště (tedy specializované hudební knihovny) starají, zahrnují ve své podstatě nejen výpověď o historii hudby, slouží nejen badatelským a studijním účelům, ale také vydavatelské a provozovací praxi.

Náročnost práce tzv. hudebních knihoven se ovšem netýká jen povahy, zpracování a využívání shromážděných dokumentů, ale i specializovaného vybavení knihoven či gramotnosti jejich pracovníků, ať již se jedná o kterýkoli stupeň v institucionálně bohatém řetězci práce s hudebními dokumenty.

Hudební knihovny a jejich fondy

Materiál, který hudební knihovny spravují (získávají, zpracovávají, uchovávají a zpřístupňují), není obvykle zařazen do univerzálního fondu knihoven. Fond hudebních knihoven je odlišný, tedy skutečně speciální, a to i způsobem zápisu hudebního dokumentu, tedy notace.

V hudebních knihovnách jsou uloženy podklady pro studium hudební historie, a to jak rukopisné (často i autografní), tak tištěné materiály, tzv. přímé hudební prameny, včetně traktátů o hudbě, edice vzniklé na základě studia těchto pramenů v minulosti i současné kritické edice a souborná vydání děl skladatelských osobností, knihy, časopisy, libreta, programové brožury a další dokumentační materiály k provozovací praxi, včetně korespondence. Součástí fondů hudebních knihoven jsou i dokumenty vzniklé na bázi mechanické či elektronické, jako např. mikrofilmy a mikrofiše, zvukové dokumenty (klasické desky, magnetofonové kazety, kompaktní disky), hudební videa, CD-ROM, ale i ikonografické materiály a hudební nástroje.

Stejně jako je rozmanité spektrum dokumentů, o které se hudební knihovny starají, je také rozmanitý výčet typů hudebních knihoven. Většina knihoven, ať již veřejných nebo vědeckých (národní, státní, zemské, krajské, městské, univerzitní), má obvykle ve své struktuře samostatné hudební

oddělení. Pro tato oddělení bývá velmi často užíván pojem „knihovna v knihovně“. Hudební oddělení mívají své samostatné příruční knihovny s muzikologickou literaturou ve všech světových jazycích, nabídku hudebních periodik, snaží se i o dostupnost elektronických zdrojů. Některá rozsáhlejší hudební oddělení mají své vlastní specializované depozitáře s okamžitou expedicí dokumentů.

Není výjimečné, že hudební oddělení individuálně provádějí vlastní akvizici speciálních dokumentů pro své fondy a tento hudební materiál také komplexně zpracovávají, tedy evidují a katalogizují. Knihovny ve svých sbírkách uchovávají jak historické hudební materiály, tak produkci současnou, rukopisnou i tištěnou. Je samozřejmé, že každé hudební oddělení má svá specifika, ať už se jedná o zaměření fondu na určité hudební směry, historická období, typy dokumentů nebo o typy uživatelů, kteří je navštěvují. Národní knihovny mají povinným shromažďovat produkci národní, obvykle doplňovanou povinným výtiskem, knihovny regionální se zaměřují na hudební produkci a potřeby uživatelů svého regionu.

Dalším typem hudebních knihoven jsou samostatné hudební knihovny při vysokých hudebních školách a konzervatořích. Jejich hlavní funkcí je zabezpečení služeb pro pedagogický proces té které školy. Zpřístupňují kvalitní notové edice a literaturu, slouží pro hudební vzdělávání studentů školy. Notové edice mají důležitou úlohu nejen v pedagogickém procesu, ale i při školní provozovací praxi. Dalším úkolem knihoven vysokých hudebních škol je správa fondu vysokoškolských kvalifikačních prací. Knihovny při konzervatořích mají často charakter archivu. Uchovávají vedle edic určených k výuce také historický materiál. Mnohé archivy světových konzervatoří již tento velmi cenný materiál předaly jako depozitum do správy národním či univerzitním knihovnám.

Zcela odlišné postavení mezi hudebními knihovnami mají archivy orchestrů, hudebních divadel a rozhlasů. Tyto archivy slouží zejména interním zájmům instituce, a to k provozovací a nahrávací praxi orchestrů. Ve většině případů nejsou fondy těchto archivů přístupné veřejnosti. Bývají však stanoveny výjimky v přístupu k fondům pro studijní a badatelské účely.

Hudební muzea shromažďují vedle klasických sbírek hudebních notových materiálů, historických zvukových záznamů, korespondence osobností hudby ad., také sbírky hudebních nástrojů. Fondy muzeí slouží především k badatelským účelům.

Ve struktuře hudebních knihoven a hudebně dokumentačních center zejména v zahraničí existuje návštěvníky velmi vyhledávaný typ specializované knihovny. Tou je hudební fonotéka zpřístupňující zvukové a zvukově obrazové dokumenty. V Čechách takto vyhraněný typ knihovny zatím chybí, zvukové dokumenty jsou uchovávány a zpřístupňovány v takzvané kla-

sických hudebních odděleních knihoven. Projekt pro vznik Národní fonotéky České republiky byl sice již připraven, dosud však chybí prostředky a prostor na jeho uskutečnění.

Do celkové struktury typů hudebních knihoven patří také hudebně-informační střediska shromažďující a zpřístupňující zejména soudobou hudební produkci, nahrávky soudobých skladatelů atp. Jejich vznik spadá do konce šedesátých let minulého století.

Často vznikají knihovny či instituty, které se věnují výzkumu hudební kultury určitého regionu, epochy nebo určitému skladateli. V našem prostoru je takovým pracovištěm Institut Bohuslava Martinů. Shromažďuje vše, co se týká této osobnosti hudební kultury. Zpracovává, zpřístupňuje a pečuje také o ediční činnost s vazbou na odkaz Bohuslava Martinů.

Svou roli zastávají také specializované knihovny při hudebně-vědných ústavech, jejichž doplňování je zaměřeno na výzkum, kterému se ústav aktuálně věnuje. Hudebně-vědnému výzkumu a zároveň pedagogické praxi se věnují katedry a ústavy hudební vědy při vysokých školách. Fondy knihoven těchto pracovišť jsou zaměřeny na potřeby výuky a výzkumu, kterým se tato pracoviště věnují.

Velká řada hudebních sbírek nebývá často uložena v dosud vyjmenovaných typech knihoven, ale je uložena a ochraňována ve státních i okresních či oblastních archivech, v církevních institucích a soukromých rukách. Jejich zpracováním a dokumentací na území Čech a Moravy se zabývá tzv. Souborný hudební katalog budovaný v hudebním oddělení Národní knihovny, který výsledky své práce předává do centra mezinárodní evidence hudebních pramenů RISM (Répertoire International des Sources Musicales).

Pracovníci a uživatelé hudebních knihoven

Nejen zpřístupňování fondů, ale i specializovaná práce s uživatelem (tj. nikoli pouhá expedice materiálu), je jednou z hlavních náplní činnosti hudebních knihoven. Práce knihovníka s uživatelem v oblasti hudebních knihoven si žádá speciální nároky na vzdělání, znalosti a osobnostní předpoklady knihovníka. Dá se říci, že práce knihovníka s uživatelem musí být (a také je) intenzivnější a náročnější než v jiných oblastech knihovnické praxe. Náročné je zejména instruktivní „vedení“ uživatele ze strany knihovníka, ať už se jedná o poskytování informací nebo efektivní využívání informačního aparátu, tj. dostupných klasických i elektronických katalogů instruktivní literatury.

Podle typu hudební knihovny a funkce, kterou knihovna plní, jsou kladeny nároky i na vzdělání a znalosti hudebního knihovníka. Práce se speciálními hudebními dokumenty vyžaduje specializované odborné vzdělání a kvalifikaci jak v oblasti hudební, tak v oblasti knihovnické. V mnoha přípa-

dech jsou pracovníky hudebních knihoven muzikologové, profesionální hudebníci, studenti hudební vědy, absolventi konzervatoří a pedagogických vysokých škol se zaměřením na hudební výchovu. V hudebních knihovnách najde své uplatnění i ten, kdo má dobrý vztah k hudbě, sleduje hudební dění, má alespoň základní hudebně-teoretické znalosti a současně je zaujat prací s hudebním materiálem, ať historickým či současným, má zájem i o práci s tištěnými i elektronickými zdroji informací z oblasti hudby.

Pro práci v hudebních knihovnách je naléhavá potřeba speciálního vzdělávání hudebních knihovníků. Specializované knihovnické školství, které by přímo vychovávalo hudební knihovníky, u nás neexistuje. Jinak je tomu např. v Německu na „Hochschule für Bibliotheks- und Informationswesen Stuttgart“. V České republice se vzdělání v oblasti hudebního knihovnictví děje zatím pouze formou školení a doplňkového vzdělávání, vzájemných konzultací, pracovních skupin apod. V roce 2004 byl za podpory Ministerstva kultury ČR a ve spolupráci hudebních knihoven a Svazu knihovníků a informačních pracovníků uspořádán cyklus speciálních kurzů pro pracovníky hudebních knihoven se zaměřením na popis hudebnin a zvukových dokumentů.

Pro pracovníky hudebních knihoven se konají jednou až dvakrát ročně hudebně-knihovnické semináře zaměřené na problematiku práce hudebních knihoven, ať již zaměřené na autorské právo, zpracování speciálních druhů dokumentů, na práci s elektronickými informačními zdroji, případně i na prohloubení hudebního vzdělání v různých hudebně-historických směrech a žánrech.

Práce hudebního knihovníka se odvíjí od instituce, ve které pracuje a od uživatelských potřeb návštěvníků knihovny. Uživatelé hudebních knihoven lze jen velmi těžko kategorizovat. Tvoří je široké spektrum uživatelů, jejichž uživatelské potřeby se odvíjejí od profesních nebo individuálních zájmů. Knihovny proto shromažďují jak vydání hudebních děl určených ke studiu, tak i k interpretaci, a to v mnoha formách a typech dokumentů.

Např. ve vědeckých knihovnách jsou hudební oddělení zaměřena více na vědeckou práci. Předpokládá se práce s historickým materiálem, kde se uplatní hudebně-vědné vzdělání knihovníka. Návštěvníci takových knihoven jsou pak spíše hudební vědci a studenti hudebních oborů s hlubším zájmem a znalostmi z oblasti hudby.

Knihovny hudebních vysokých škol a konzervatoří mají fond nejširšího rozsahu, který je zaměřen na provozování tzv. vážné hudby. Ve fondu takových knihoven jsou nejen partitury, ale i orchestrálních materiály, klavírní výťahy, instrumentální i pěvecké party apod. Knihovník musí studentům, kteří převážně navštěvují tyto instituce, umět poradit, učí je orientovat se v informacích, které knihovna nabízí.

Městské knihovny shromažďují hudební materiály v nejširším možném rozsahu (různé historické styly, směry a žánry). Uživatelé bývají z řad studentů hudebních škol, muzikologů i širší veřejnosti.

Např. hudební oddělení Národní knihovny a Moravské zemské knihovny v Brně plní mimo jiné funkci „shromažďovatele“ národní produkce. To znamená, že vše, co z hudební oblasti v České republice vychází, by měli nakladatelé dávat povinným výtiskem (tím se myslí i zvukové záznamy) do těchto institucí. Bohužel v praxi stále ještě neplatí, že veškerá česká produkce je v knihovnách vždy dostupná nebo alespoň fyzicky přítomná.

Některé hudební knihovny pořádají pro své uživatele přednášky, koncerty, besedy s významnými osobnostmi z oblasti hudby a podílejí se na přípravě výstav a katalogů s hudební tematikou. Využívají k tomu hudební materiály obsažené ve svých fondech.

Práci s hudebními materiály ve velké míře ovlivňuje novela autorského zákona ze dne 22. května 2006, která této specializované oblasti knihovnictví velmi ztěžuje dosud zavedenou práci s uživatelem na badatelské úrovni i pedagogické praxi.

Spolupráce hudebních knihoven

Potřeba konzultací a výměny zkušeností, včetně řešení problémů hudebních knihovníků ve sféře zpracování, uchovávání, ochrany a zpřístupnění hudebních památek a hudebního materiálu, ale též vzdělávání hudebních knihovníků, vedla již v roce 1951 k založení profesní organizace hudebních knihoven „Mezinárodní asociace hudebních knihoven, archivů a dokumentačních středisek“ (*IAML – International Association of Music Libraries, Archives and Documentation Centres*, <http://www.iaml.info>). Tato organizace sdružuje cca 2000 institucionálních a individuálních členů z 45 zemí světa, kteří se sdružují v odborných pracovních skupinách se zaměřením např. na práci v různých typech hudebních knihoven a dokumentačních středisek, na práci se všemi typy hudebních materiálů, informačních zdrojů apod. Československá republika se do spolupráce zapojila v roce 1971, kdy byla ustavena Československá národní skupina IAML (ČNS IAML). Ve všech činnostech v mezinárodním i národním měřítku patřila vždy mezi velmi aktivní členy. Toto zůstalo zachováno i po rozdělení Československé republiky, kdy v roce 2003 začala pracovat Česká národní skupina IAML. V současné době sdružuje Česká národní skupina IAML celkem 20 knihoven, z nichž 10 je členem mezinárodního sdružení.

Práce ČNS IAML je efektivní zejména v oblasti hudební dokumentace, především v tzv. „R-projektech“. Jsou to mezinárodní soupisové, tedy dokumentační činnosti zaměřené na soupis hudebních pramenů (*RISM – Répertoire International des Sources Musicales*, <http://rism.stub.unifrank>

furt.de), soupis muzikologické literatury, tedy literatury o hudbě (*RILM – Répertoire International de Littérature Musicale*, <http://www.rilm.org>), soupis hudební ikonografie (*RIdIM – Répertoire International d'Iconographie Musicale*, <http://web.gc.cuny.edu/rcmi>) a soupis hudebních periodik (*RIPM – Répertoire International de la Presse Musicale*, <http://www.rim.org>).

V rámci ČNS IAML dále pracuje např. komise pro práci veřejných knihoven, která se mj. zabývá problematikou autorského zákona ve vztahu k hudebním knihovnám, katalogizační komise, která řeší problematiku zpracování speciálních druhů dokumentů, v současné době především unifikovaných názvů, věcného zpracování hudebních dokumentů apod.

Hudební knihovníci v ČR se pravidelně setkávají při hudebně-knihovnických seminářích pořádaných Knihovnou Jiřího Mahena v Brně, Knihovnou města Hradce Králové, případně jinými hudebními knihovnami. Semináře se zaměřují jak na témata z hudební historie, tak na vzdělávání hudebních knihovníků, na otázky práce se speciálními dokumenty, s uživateli, problematiku autorského zákona apod.

Práce s hudebním materiálem

Hlavními zdroji informací pro hudební knihovny a jejich uživatele jsou jak lístkové či elektronické katalogy knihoven, výše zmíněné mezinárodní soupisy hudebních pramenů, muzikologické literatury, hudebních periodik, hudební ikonografie, tak i tištěné nebo elektronické verze tematických katalogů děl hudebních skladatelů, katalogy vydavatelů, hudebních informačních středisek, ale také odborné slovníky a encyklopedie.

Mezi významné informační zdroje pro obor hudba patří elektronická encyklopedie „Grove Music Online“ (<http://www.grovemusic.com>). Jedná se o průběžně aktualizovanou elektronickou verzi tištěných encyklopedií *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, *The New Grove Dictionary of Opera* a *The New Grove Dictionary of Jazz*. Přístup k této elektronické encyklopedii je možný již v několika Českých knihovnách (např. v Knihovně města Hradce Králové a v Městské knihovně v Praze). Vzhledem k vysoké pořizovací ceně je v jednání možnost konsorcia hudebních knihoven pro přístup právě k tomuto elektronickému zdroji.

V rámci projektu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy 1N „Koordinovaná tvorba oborových informačních bran pro oblast výzkumu“ je v NK ČR tvořena specializovaná oborová informační brána Musica, která má umožnit systematickou práci s informačními zdroji pro obor hudba na základě výběru kvalitních zdrojů popsaných na úrovni mezinárodních standardů. Zkušební přístup do této vznikající oborové brány se připravuje.

Kromě klasických typů dokumentů, tj. knihy a časopisy, tvoří základ fondů hudebních knihoven speciální typy dokumentů, jako jsou hudebniny, zvukové dokumenty a zvukově-obrazové dokumenty. Práce s těmito dokumenty vyžaduje speciální znalosti knihovníka jak v oblasti hudební, tak knihovnické, a to jak na úrovni akvizice dokumentů, tak poskytování informačních a výpůjčních služeb, nebo i katalogizace.

Své poznatky při akvizici speciálních dokumentů si hudební knihovníci předali na 16. akvizičním semináři konaném v dubnu 2006 v Hradci Králové, který byl tentokrát zaměřen právě na akvizici dokumentů v hudebních knihovnách. Akvizice dokumentů probíhá s ohledem na funkce, které knihovna plní, jedná-li se o shromažďování národní produkce, produkce určitého regionu, o doplňování dokumentů pro potřeby pedagogického procesu, provozovací praxe apod. Akvizice dokumentů vyžaduje speciální znalosti dokumentového fondu instituce, uživatelských potřeb, ale také znalost z hudební historie, orientace v různých interpretacích a vydáních děl určitých autorů, především i toho, zda se jedná o tzv. urtexty, úpravy, kritické edice apod.

Speciální znalosti vyžaduje i jmenné a věcné zpracování těchto dokumentů. Názvy uvedené na určených pramenech popisu jsou mnohdy různými variantami skutečného názvu díla. Je potřeba stanovit, zda hlavní autorskou odpovědnost za dílo nese skladatel, upravovatel apod. K tomu je pak velmi důležitá dobrá odborná znalost problematiky. Pro knihovníka na všech stupních práce s hudebním materiálem je nutná alespoň částečná znalost a orientace v notovém zápisu, schopnost odlišit partituru, jednotlivé hlasy, klavírní výtah, v partituře pak sólové party od skupinových apod.

Poměrně často se setkáváme s dokumentem, který obsahuje více skladeb od jednoho či více autorů, ať se společným názvem, nebo bez společného názvu. Zejména pro dokumenty staršího typu se pro něj vžil název konvolut nebo album. Je proto vhodné vytvářet i analytické záznamy pro jednotlivé skladby, které umožňují vyhledání jednotlivých skladeb nebo částí skladeb. Mnohá díla jsou známa pod různými názvy, proto hudebniny potřebují mnohem častěji než jiné druhy dokumentů vytvořit unifikovaný název. Pro tvorbu unifikovaných názvů jsou velkým pomocníkem tematické katalogy děl jednotlivých autorů, případně databáze unifikovaných názvů Library of Congress. Bohužel, z českých autorů jsou zde zastoupeni pouze Antonín Dvořák a Bohuslav Martinů, ostatní autoři v menší míře.

Důležitou součástí hudebních dokumentů je věcný popis. V posledních letech se v Národní knihovně pracuje na vytváření autoritní podoby předmětových hesel pro hudbu. Mnoho hesel je již vytvořeno, další se tvoří a postupně předávají do databáze národních věcných autorit. Nepostradatelnou součástí katalogizačních záznamů hudebních knihoven jsou také informace

jako: katalogová a opusová čísla děl, žánry, formy a nástrojová obsazení. Tyto údaje jasně identifikují hudební dokument nebo umožňují upřesnit uživatelský dotaz.

Závěr

Hudební knihovny neboli specializovaná hudební pracoviště knihoven a dalších typů institucí shromažďují, uchovávají a k dalšímu využití poskytují různé druhy hudebních dokumentů. Jejich specifická povaha si samozřejmě vyžaduje přiměřeně specifických metod práce s těmito dokumenty. Na to by mělo být pamatováno v kvalifikačních požadavcích kladených na hudební knihovníky, v jejich vzdělávání (včetně následného), a také ve statutárních dokumentech knihoven a dalších institucí, v jejich organizačních řádech a směrnicích.

Literatura:

1. *Hudební knihovny a hudební oddělení knihoven v ČR* [online]. Hradec Králové : Knihovna města Hradce Králové, aktualit. 2006 [cit. 2006-07-30]. Dostupný z WWW: <<http://www.knihovnahk.cz/ODDELENI/hudebni/adresar.htm>>.
2. Hůlek, Julius. Co je a co znamená IAML. *Národní knihovna : knihovnická revue* [online]. 2002, č. 4 [cit. 2006-07-30]. Dostupný z WWW: <<http://full.nkp.cz/nkkr/NKKR0204/0204295.html>>.
3. *IAML - International Association of Music Libraries, Archives and Documentation Centres* [online]. [cit. 2006-07-30]. Dostupný z WWW: <<http://www.iaml.info>>.
4. Kapsa, Václav; Kordík, Pavel; Petrášková, Zuzana. Elektronické informační zdroje v oblasti hudby (odborné bibliografické a pramenné databáze). *Ikaros* [online]. 2002, roč. 6, č. 12 [cit. 2006-07-30]. Dostupný z WWW: <<http://www.ikaros.cz/node/1238>>. URN-NBN:cz-ik1238. ISSN 1212-5075.